

EDUCAȚIE ȘI REDEMPTIUNE ÎN OPERA LUI JAN AMOS KOMENSKÝ (COMENIUS)

ANDREI CARPENEANU

Education and redemption in the work of Jan Amos Komenský (Comenius).

This article is a narrative journey through the martyr-like, pan-European tribulations of one of Europe's most influential educators. It follows Comenius' career from his initial encounters with rosicrucian ideas to publishing beginnings. First, he gains international renown with his well-developed and appealing Latin language study book. Then, he becomes "parent of pedagogy" with his magnum opus, *Didactica Magna*. His pansophic Christian ideas of a pious and moral treatment of education as a return to the initial condition of divine service and protection, stood in contrast with the diffident Enlightenment doctrine of the universal man as a secular devourer of knowledge. Throughout his life Comenius lives a somber life of persecution, exile and family tragedies. However, he's always working on articulating his philosophy of education. The article showcases Comenius's thesis that Christian ideals should stand at both the foundation and at the ends of education. Education is more than information transmission and skill training, but a form of virtuous and pious endeavor, recreating the self and bringing the learner closer to God.

Key words: pansophic, philosophy of education, Christian education, Enlightenment, pedagogy.

John E. Sadler l-a numit „cetățean internațional”, iar N.M. Butler, laureat al Premiului Nobel pentru Pace (1931), îi compară rolul în pedagogia modernă cu acela al lui Newton sau Copernic pentru știința zilelor noastre sau al lui Descartes pentru filosofia modernă. Mai mult, așa adăuga, viața lui Comenius a fost un îndelungat martiraj în slujba educației, a educației iluminată de cele mai generoase precepte creștine, pentru că doctrina lui pedagogică s-a întemeiat și a fost călăuzită de credința în adevărul Scripturii, mântuirii și al vieții veșnice.

A făcut parte dintr-o sectă protestantă numită Frăția Moravă (și datorită tradiției religioase a familiei și a comunității din care făcea parte), mișcare ce se revendica de la reforma inițiată în Boemia de Jan Hus, însă mesajul său este fundamental ecumenic, așa cum o demonstrează, de pildă, argumentul faimoasei *Didactica Magna*, unde marele gânditor ceh arată că prin metoda sa universală de învățare, întreaga „comunitate creștină” va cunoaște mai puțin „întuneric, perplexitate și disensiune”, beneficiind de mai multă „lumină, pace și odihnă”. Comenius a urmărit ca opera sa pedagogică să constituie îndreptarul suprem pentru obținerea cunoașterii tuturor științelor, dar și al dobândirii „purității morale” și a unei temeinice instrucții în „pietate”, cei trei stâlpi pe care se așterne fundamentul trainic al unei vieți împlinite și virtuose, dar pe care se întemeiază și speranța mântuirii și a Vieții de Apoi.

Jan Amos Komenský s-a născut în 1592 într-un sat din Moravia, atunci parte a regatului Boemiei, iar de la vârsta de 12 ani destinul său a fost marcat de moartea tatălui, mamei și a două dintre surorile sale în urma unei epidemii de ciumă. El însuși a mărturisit că aceste pierderi l-au călăuzit mai târziu pe drumul ocrotirii copiilor și în special al orfanilor¹. Până la 16 ani are parte de o educație ale cărei metode nu le agreează, puse în practică de dascălii săi mai mult prin intermediul corecțiilor fizice, însă, odată înscris la școala de gramatică de la Pířerov, elevul Comenius face progrese excepționale. Va continua studiile în Germania, în cadrul academiei calviniste de la Herborn și mai apoi la Heidelberg. Acolo se familiarizează cu ideea unificării Europei, foarte populară printre dascălii săi, și în acea perioadă îi va cunoaște pe Johann Valentin Andreae și Samuel Hartlib, ale căror idei de sorginte rozicruciană îi vor înrăuri hotărâtor opera². La întoarcerea sa în Boemia, Comenius este ales pastor al comunității din Fulnek și se va căsători cu Magdalena, fiica vitregă a primarului din Pířerov. Însă în 1620, odată cu înfrângerea regelui Frederick de Boemia, protectorul său, de către Ferdinand de Austria și începerea represaliilor împotriva protestanților, pedagogul ceh urma să facă primii pași în labirintul durerii și al prigoanelor în care va rătăci tot restul vieții. Soldații îi vor arde biserica, biblioteca și toate manuscrisele, iar Comenius, nevoit să-și lase în urmă familia care abia se înfiripase, se va refugia la Sternberk, punându-se sub protecția contelui Zerotin. În același an află, din exil, că soția și cei doi copii ai săi au murit de ciumă. Cu toate acestea, Comenius continuă să lucreze și publică *Labirintul lumii și bucuriile inimii și Scrisori către Cer*.

Labirintul lumii, lucrare concepută sub apăsarea evenimentelor pe care tocmai le traversase, reprezintă metafora vieții văzută ca un oraș-labirint, ale cărui străzi sunt străbătute de un pelerin ce caută răspunsuri la cele mai tulburătoare întrebări ale existenței. Călătoria este o inițiere amară în tainele vieții, unde pelerinul are drept ghid *îndrăzneala*, care a scotocit necuviincioasă toate ungherele lumii, cunoscându-i intim alcătuirea, și este încercat de *falsitate*, ai cărei ochelari sunt croiți din iluzii și obiceiuri. Lucrarea a fost inspirată și de *Civitas Solis* a lui Tomasso Campanella sau de *Christianopolis* a lui Johann Valentin Andreae, a cărui viziune sumbră asupra vieții, spun unii comentatori, l-ar fi contaminat și pe Comenius, fapt contestat de Francis Lützow în *Introducerea* ediției din 1901 a *Labirintului lumii*³. Într-adevăr, reprezentarea gânditorului ceh este pesimistă, însă acest fapt este ușor explicabil doar dacă ținem seama de recente tribulații din viața personală sau de destinul sumbru al întregii comunități religioase din care făcea parte. Lumea închipuită de Comenius nu are strălucirea orașului ideal din *Utopia* lui Thomas More: toate preocupările omului sunt inutile, științele sunt zadarnice, iar descoperirile care ar putea schimba fața lumii

¹ Sadler, John E., „Comenius as a man”, în *Comenius and contemporary education*, UNESCO Institute for Education, Hamburg, 1970, p. 9.

² Ion Negreș-Dobridor, *Mitul lui Chiron*, editura Aramis, București, 2001, p. 63.

³ John Amos Komensky, *The Labyrinth of the world and the paradise of the heart* (editor și traducător: contele Lützow), E. P. Dutton & Co., New York, 1901, pp. 16-17.

sunt primite cu ostilitate (pedagogul ceh se referă în special la insuccesul reformei rozicruciene⁴, în timp ce cărturarii se irosesc în polemici religioase inutile.

În 1628 Comenius se refugiază în Polonia, unde concepe *Didactica cehă*, lucrarea prin care își propune să reformeze întregul sistem școlar, iar în 1631 va publica opera care îi aduce notorietate internațională, *Janua linguarum reserata (Poarta deschisă a limbilor)*, editată în 40 de ediții doar în timpul vieții autorului și tradusă în 12 limbi europene, dar și în turcă, arabă, persană și mongolă. *Janua linguarum reserata* sau *Seminarium Linguarum et Scientiarum Omnium* era o introducere în studiul limbii latine cu mult mai limpede și mai bine construită decât toate lucrările de acest gen apărute până atunci, cu toate că metoda întocmirii ei fusese utilizată deja de Elias Bodinus și William Bateus, membru al Colegiului Iezuit din Salamanca. De pildă, procedeul lui Bodinus consta în alegerea atentă a 1700 dintre cele mai utile cuvinte latinești și aranjarea lor în propoziții alcătuite în așa fel încât să se întipărească cu trăinicie în mintea școlarului, pentru ca acesta să dobândească cunoștințe solide chiar înainte de a începe studiul clasicilor⁵. Comenius va urma aceeași metodă, grupând cele mai importante cuvinte ale limbii în 1200 de propoziții, fiecare cuvânt, în afara verbelor auxiliare, apărând o singură dată. Această schemă, numită de Isaac Habrecht o arcă a lui Noe a limbii latine⁶, ocolea necesitatea consultării de tomuri întregi pentru găsirea cuvintelor importante și permitea învățarea limbii latine într-un timp foarte scurt.

Între 1634 și 1636 va scrie *Didactica Magna*, lucrare ce încununează întreaga sa operă și îl consacră pe Comenius drept „părinte al pedagogiei”. În *Cuvânt către cititor*, gânditorul ceh se întrebă cu glas profetic, menit a străbate evurile: „Ce serviciu mai mareț putem aduce statului decât instrucția și educația tânărului? Mai ales în zilele noastre, când moravurile au decăzut atât de mult încât, așa cum spunea Cicero, este necesar să ne unim cu toții pentru a le ține în frâu...”. Interogația lui ar trebui să ardă și azi ca o candelă nestinsă în conștiința fiecărui dascăl, să fie gravată pe frontispiciile tuturor edificiilor ce au ca scop instrucția celor tineri. Potrivit lui Comenius, omul, creat după imaginea lui Dumnezeu, cea mai de preț dintre ființele Sale, are datoria, conform propriei naturi, de a atinge perfecțiunea arhetipului și de a năzui către cunoașterea de sine și a tuturor lucrurilor lumii. De asemenea, în lumina acestui adevăr, omul trebuie să își conducă viața pe calea moralității și să se raporteze întotdeauna la Dumnezeu, sursa întregii Creații, scopul său ultim fiind fericirea eternă în sânul divinității. Prin educație, omul va căpăta cunoașterea tuturor lucrurilor, artelor și limbilor. Erudiția la care se referă Comenius nu este însă cea a *omului universal* al Renașterii, a unui geniu de tipul lui Pico della Mirandola, care prin dorința sa nestăvilită de cunoaștere își desfide Creatorul, căutând să i se substituie, ci al unui supus al Domnului care prin această formă de *imitatio Dei* își caută cu smerenie Creatorul și dorește să se reali-

⁴ Frances A. Yates, *The Rosicrucian Enlightenment*, cap. „Comenius and the Rosicrucian Rumour in Bohemia”, Routledge, London & New York, 2003, p. 210.

⁵ M.W. Keatinge, *The Great Didactic of John Amos Comenius*, London, Adam and Charles Black, 1896, p.18.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

pească ființei supreme. Această strădanie pentru erudiție nu este altceva decât încercarea de a recâștiga condiția pierdută prin Păcatul Originar, revenirea la starea inițială a omului, la adevărata sa natură de dinainte de Cădere. Râvna pentru cunoaștere universală nu este un imbold egoist, oricât de seducătoare ar fi imaginea lui Pico della Mirandola, omul deplin al Renașterii și a încercărilor sale strălucitoare de reconciliere ale unor sisteme filosofice în aparență contradictorii; *pansophia* lui Comenius este „temperată”, în spirit creștin, de *moralitate* și *pietate* și presupune o „trezire a tuturor” și o *panorthosia*, o teorie universală a îndreptării lucrurilor omenești. „Omnes omnia omnino videre possint”, „toți pot să vadă totul”, susținea Comenius în *Consultatio Catholica de rerum humanarum emendatione*⁷. Acest tip de educație, cu deschidere și pătrundere universală, se adresează întregii comunități creștine, spre îndreptare, spre reforma întregii societăți. Educația înseamnă mai mult decât transmitere de informații și antrenare de abilități, căci, odată aliată cu *virtutea*, acea moralitate ce a devenit mod de viață⁸ și este ghidul tuturor acțiunilor noastre, dar și cu *pietatea*, acea „venerație interioară” care ne apropie de divinitate, reprezintă o formă de creație, de recreare a sinelui, în sensul redobândirii naturii noastre originare, necontaminată, neînstrăinată de păcat.

Silit să plece din Polonia, unde ideile sale pansofice puse în practică în timpul directoratului școlii latine din Leszno scandalizaseră autoritățile, Comenius va accepta invitația lui Samuel Hartlib de a se stabili în Anglia, unde concepe *Via Lucis*, un manifest pentru îndrumarea consiliului savanților în opera de reformare și unificare a științelor. Numai că odată cu izbucnirea revoluției lui Cromwell este nevoit să se refugieze pentru o perioadă în Olanda, pentru ca în scurt timp să răspundă invitației cancelarului Axel Oxenstierna de a lucra în Suedia. Se va stabili la Elbing între 1642 și 1648, unde concepe o serie de manuale pentru școlile suedeze, fără a întrerupe redactarea sistemului său pansofic. Comenius este ales episcop al comunității Fraților boemieni și se reîntoarce la Leszno pentru a-și prelua mandatul, însă nu rămâne nici aici pentru multă vreme, pentru că va răspunde chemării principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea de a contribui la reforma sistemului educațional din Transilvania. Pedagogul ceh rămâne în Transilvania pentru 4 ani, unde, susține Ion Negreț-Dobridor, „pune bazele învățământului latino-maghiar care îi va apropia mult pe ardeleni de Europa Centrală și

⁷ *Consultatio Catholica de rerum humanarum emendatione*, încheiată, după anumite surse, în 1662, reprezintă, așa cum susține Ion Negreț-Dobridor în *Mitul lui Chiron* (temă reluată și în *Tratat de pedagogie universală*), mai mult decât o lucrare, mai degrabă „o bibliotecă pansofică, un sistem paideutico-filosofic mai ambițios decât orice altă întreprindere de acest fel în întreaga istorie culturală a Europei”. *Consultatio Catholica* este alcătuită din șapte părți perfect armonizate: *Panergesia*, *Panaugia*, *Pansofia*, *Pampaedia*, *Panglottia*, *Panorthosia* și *Pannutesia*. Destinul acestei lucrări a fost pe măsura destinului autorului, adică fragmentat și ocult. Singura secțiune cunoscută fusese *Panorthosia*, publicată în 1662. Celelalte șase au fost descoperite întâmplător în anul 1935, într-o bibliotecă din Halle

⁸ „Cel care a zidit în sine virtuțile și s-a îmbibat de ele nu-și mai amintește nici de lege, nici de porunci, nici de pedeapsă. Ci pe toate le spune și le făptuiește după cum i le dictează condiția lui desăvârșită”, spunea și Evagrie Ponticul, hirotonit arhidiacon de însuși Grigorie de Nazianz, cel invocat de Comenius în „Cuvântul către cititor” al *Didacticii Magna*.

Occidentală în secolul următor. Iluminismul *Școlii Ardelene* are, cu certitudine, izvoare rozicruciene și pansofice⁹.

În 1654 se întoarce pentru ultima oară la Leszno, însă nu după mult timp suedezii vor invada Polonia, lăsând totuși neatins, în semn de respect, orașul în care se adăpostea marele pedagog ceh. Suferința va veni însă tot din partea polonezilor, care se vor răscula și vor recuceri orașul, incendiind casa și manuscrisele episcopului, din dorința de a se răzbuna pentru relațiile apropiate dintre acesta și regele Suediei, Carl Gustav, ce culminaseră cu publicarea unui *Panegyricum Carolo Gustavo magno Suecorum regi*. Își petrece ultimii ani din viață la Amsterdam, în exil, unde beneficiază totuși de un salariu îndestulător din partea statului olandez pentru a-și putea publica întreaga operă, *Opera Didactia Omnia*, care apare în 1657 în 500 de exemplare. Se stinge din viață la 15 noiembrie 1670, fiind înmormântat în cimitirul bisericii protestante franceze din Naarden, un orașel de lângă Amsterdam.

Năzuința universalistă a lui Comenius este evidentă până și în lucrările destinate copiilor: în 1658 a publicat *Orbis Sensualium Pictus*, una dintre primele enciclopedii ilustrate concepută pentru folosul celor mici. Cartea era menită, așa cum autorul precizase în prefață, să ofere un tablou cuprinzător și un nomenclator al celor mai importante lucruri de pe Pământ, precum și al îndeletnicirilor oamenilor. Lucrarea se deschide cu chemarea Maestrului către băiatul care trebuie deprins de mic cu înțelepciunea, anume cu „înțelegerea corectă, cu acțiunea corectă și cu exprimarea corectă a tuturor lucrurilor necesare”. Comenius încearcă să dea seama în 150 de secțiuni de întreg conținutul vizibil al lumii naturale și lumii omului, *Orbis Pictus* încheindu-se cu îndemnul de a continua studiul, dar și de a persista în pietate și rugăciune, pentru că numai divinitatea poate atribui în cele din urmă „spiritul înțelepciunii”. Întreprinderea monumentală a lui Comenius va aduce și mai multă faimă autorului și metodelor sale, fiind reeditată, de-a lungul secolelor, în latină, germană, italiană, franceză, maghiară etc.

Schema evoluției paideutice prin care se ajunge la înțelepciunea universală era compusă din 8 școli (care corespund vârștelor omului – „tota vita schola est”¹⁰ ce reprezentau oglinda celor 8 lumi: schola geniturae – mundus possibilis, schola pueritiae – mundus archetypes, schola infantiae – mundus angelicus, schola adolescentiae – mundus materialis, schola juventutis – mundus artificialis, schola virilitas – mundus moralis, schola senii – mundus spiritualis, schola mortis – mundus aeternus. Cele 8 școli sunt tot atâtea trepte ale învățării, însă ultimul grad al acestei inițieri paideutice se petrece în schola mortis – mundus aeternus: moartea reprezintă de fapt inițierea supremă prin care se dobândește cunoașterea absolută. Educația, în viziunea lui Comenius, presupune acumulare și evoluție neîntreruptă pe tot parcursul vieții, dar și o prefacere treptată, alchimică a conștiinței pentru pregătirea momentului despărțirii de această lume. Orice acțiune întreprinsă aici trebuie judecată cu ochii către Lumea de Dincolo și cu gândul la mântuire: așadar, „Comenius depășește nu numai spiritul

⁹ Negreț-Dobridor, *op. cit.*, p. 65.

¹⁰ Precursorul mai sofisticat, din punct de vedere filosofic, al conceptului modern de *lifelong learning*

pedagogic al Renașterii, dar și pe acela al Iluminismului incipient; [...] El nu are „probleme omenești”, ci soluții supraomenești. Tema sa de meditații este Veșnicia – aceeași cu a Profeților și a Apostolilor”¹¹.

Măreția sistemului pansofic, așa cum explică însuși Comenius în *Via Lucis*, rezidă în faptul că înfățișează înțelesul real al devenirii lumii, făcându-l accesibil oricui îl va analiza cu atenție: „Pansofia este un sistem care reușește să aranjeze toate lucrurile prezente și viitoare, ascunse sau vizibile, într-o ordine de nezdruncinat și cu o asemenea claritate încât oricine îl cercetează va înțelege cu certitudine și va fi de acord cu tot ce se află în el”. Pansofia devine un instrument de cunoaștere prin care oamenii pot dobândi clarviziunea divinității, dar și libertatea pe care le-o conferă înțelegerea ordinii universale. În sens filosofic și teologic, înțelepciunea comeniană este un vehicul al iluminării și al mântuirii, aflat însă la îndemâna tuturor, nu doar al unei minorități privilegiate, ce ar avea acces la un corp de învățături esoterice. Iar înțelegerea superioară a existenței aduce cu sine și superioritatea morală, capacitatea de a urmări doar scopurile nobile prin mijloacele cele mai onorabile.

---

¹¹ Negreț-Dobridor, *op.cit.*, p. 79.